

פרופ' שלמה הרמתי

מחנכים יהודים בתפוצות

משרד הביטחון - ההוצאה לאור

ספריית "אוניברסיטה משודרת"

קצין חינוך ראשי / גלי צה"ל
בחסות אוניברסיטת תל-אביב

עורכת מייסדת: תרצה יובל ז"ל

עורך הסדרה בגלי צה"ל: חגי בועז
עורך הסדרה בהוצאה לאור: ישי קורדובה

תוכן העניינים

7	פרק א הקדמה – תמרורים בחינוך היהודי לדורותיו
17	פרק ב נסים בכר – חלוץ שיטת "עברית בעברית"
27	פרק ג ישראל חיים טביוב – אבי "השיטה המעורבת"
39	פרק ד אהרון משה כהנשטאם – מורה המורים העבריים במזרח אירופה
51	פרק ה מנחם ברונשטיין (מבש"ן) – אבי "עברית בעברית" ברומניה
62	פרק ו יחיאל הלפרין – אבי גן הילדים העברי בתפוצות
73	פרק ז שרה שנירר – מייסדת רשת החינוך "בית-יעקב"
85	פרק ח בן-ציון טרגן – אבי "עברית בעברית" במצרים

ERC
BM
108
H37
2003

Shlomo Haramati
Jewish Teachers in the Diaspora

עריכה: אריאלה שטורם
איור השער: בניין ה"שיבה יוניברסיטי", ניו-יורק.

מסת"ב 965-05-1230-6 ISBN

©

כל הזכויות שמורות למשרד הביטחון – ההוצאה לאור
הודפס בישראל, תשס"ג-2003
סדר: ההוצאה לאור – משרד הביטחון. אירית מנה.
לוחות והדפסה: דפוס מאירי בע"מ

All rights reserved to the Ministry of Defence, Israel
(www.modpublishing.co.il)
(www.ecom.gov.il)

1 2 3 4 5 6 7 8

כעבור זמן קצר יצא לח"א שם של עילוי, ובליטא לא קל היה לקבל את התואר הזה. בתקופת לימודיו בישיבה הוא התחיל לקרוא את ספרות "ההשכלה" והתרשם מאוד משירה. ואכן, בהינתנו בן עשר כבר התחיל לכתוב שירה, בדרך כלל בעברית מקראית, ובבגרותו היה משורר. הוא כתב שירים בחרוז ובמשקל, כפי שנהגו בדורו.

בשנת 1903, כשהיה ח"א בן 12, היגרו הוריו לארצות-הברית, כדי לשפר את מצבם הכלכלי. הם התיישבו בעיר ניו-יורק, והוא למד באחד מה"תלמודי-תורה" שבעיר. עד מהרה נאלץ לפרוש מלימודיו כדי לעזור להוריו בכלכלת המשפחה. הוא עבד בבית מלאכה לבירות, והוריו ידעו ששם מקבלים שכר לפי שעות העבודה. הוא היה צריך לעבוד 12 שעות ביום ולקבל \$5 בשבוע, אולם הביא רק 2.5-3 דולר. הוריו ניגשו למנהל העבודה במקום ושאלוהו לסיבת הדבר, והוא ענה להם: "הבן שלכם עוזב את העבודה בערך בשעה שלוש". כאשר שאלוהו הוריו על כך, אמר להם, שנודע לו כי יש קבוצה של נערות עניות, הרוצות ללמוד עברית ואין מי שילמד אותן. לכן הוא עובד פחות שעות ומרוויח פחות, והולך ללמד בהתנדבות את הילדות העניות. היה זה הניסיון הראשון שלו בהוראה. נראה שההוראה מצאה חן בעיניו.

שנים אחדות עבד פרידלנד ולימד בהתנדבות, עד שהחליט, כי עליו ללמוד. כדי לספק את רצון הוריו למד בישיבה ידועה בעיר ניו-יורק - "ישיבת ר' יצחק אלחנן" (היום היא מהווה חלק מ"ישיבה אוניברסיטה"). לאחר מכן נרשם לאוניברסיטת "קולומביה". מוריו שם היו מראשי "החינוך הפרוגרסיבי" - ג'ון דייואי, א"ל תורנדייק וו"ה קילפטריק. הוא התפעל מהם ובלע את תורותיהם החדשות, כדי שיוכל ליישמן בחינוך היהודי.

כשהיה ח"א סטודנט, הקימו סטודנטים יהודים אגודה ציונית בשם "ד"ר הרצל ציון קלאב". הוא הצטרף לאגודה זו והיה הרוח החיה - כתב שירים, כתב סיפורים, כתב מחזות קלים וערך את עיתון האגודה. אז חזר לכתיבת שירה. את השירים הראשונים כתב ביידיש, וכתב גם באנגלית. עד מהרה החליט לחזור לכתיבה בעברית - למבוגרים וגם לילדים. במשך הזמן כתב סיפורים ושירים למבוגרים, אבל אני רואה אותו בעיקר כ"אבי ספרות הילדים העברית בארצות-הברית".

פרק י

חיים אברהם פרידלנד ("ח"א") - אבי החינוך העברי-לאומי בארצות-הברית

חיים אברהם פרידלנד (1891-1939), שמכריו כינוהו "ח"א", תואר על-ידי עמיתיו המחנכים כ"גדול המחנכים היהודים בארצות-הברית בדורו". ראשית פועלו החינוכי בשנת 1910 - השנה שבה נוסדה "לשכת החינוך" בהנהלת ד"ר בנדרלי, כפי שתיארתי בפרק הקודם, אבל פרידלנד לא עבד עם בנדרלי, אלא פעל במקביל לו ובאופן עצמאי. ב-1910 היה ח"א רק בן 18, אבל כבר אז היו לו אינטואיציות חינוכיות מצוינות וגם ניסיון קצר מאוד בהוראה ב"תלמוד-תורה". במשך חייו עבד פרידלנד בשני מרכזים חשובים: מ-1910 עד 1920 עבד בעיר ניו-יורק, אחר כך עבר לקליבלנד ועבד שם מ-1920 עד יום מותו. כדי להבהיר את אישיותו ואת תרומותיו לחינוך היהודי, עלי לתאר תחילה תמורות אחרים מתולדות חייו.

ח"א נולד ב-1 ביולי, 1891, בעיירה הורודוק ליד וילנה (ליטא). אביו היה "סופר סת"ם" (כלומר - כותב ספרי תורה, תפילין ומזוזות) ונתן לבנו חינוך מסורתי: הוא שלח אותו ל"חדר". כבר ב"חדר" ניכרו בו כישרונות גדולים. בהיותו בן שמונה או תשע שלחו אותו הוריו לעיר אחרת, ללמוד בישיבה אצל מורה מפורסם. המורה קירב אותו מאוד ועודד אותו, כי התפעל מכושר התפיסה שלו. כן דאג לכלכלתו - ל"אכילת ימים" (כלומר - כל יום שלח אותו למשפחה אחרת, לסעוד איתה).

איך הגיע ח"א לחינוך? כאשר הגיע מאירופה לארצות-הברית – הוא למד זמן מה בבית ספר יהודי והבין מהו "תלמוד-תורה". הוא חשב, שאפשר לשפר מוסדות חינוך כאלה. היו לו, כאמור, אינטואיציות טובות מאוד והוא חיפש דרכים איך ליישם אותן. בנוסף – הוא אהב מאוד את הלשון העברית ואת הספרות העברית, וגם את האידאלים של הציונות. לכן חשב להקים בית ספר, שבמרכז תכנית הלימודים שלו יהיו – לשון וספרות עברית, וכן יחנך בו לציונות, כולל לעלייה לארץ-ישראל. הוא הבין, שההורים לא ישלחו את הבנים לבית ספר בזה, שבו לומדים ספרות עברית ולשון עברית, אלא ישלחו אותם ל"חדרים" ול"תלמודי-תורה", אבל חשב שאולי אפשר יהיה למשוך את הבנות לבית הספר שלו. היה תקדים לכך: בברוקלין, בשנת 1905, פתח משכיל בשם אברהם זוננשהיים בית ספר לבנות, בו לימדו עברית על-פי שיטת "עברית בעברית". אברהם הזמין מורים, שבאו ממזרח אירופה, שהיו מיומנים בהוראה על-פי שיטה זו, והייתה לו הצלחה גדולה – כעבור זמן קצר פתח סניפים אחדים לבית הספר.

פרידלנד, שהתגורר במנהטן – מרכז העיר ניו-יורק, חשב: אם בברוקלין הצליח בית ספר לבנות, יש סיכוי טוב שהוא יצליח גם במנהטן. פרידלנד הצעיר פנה ליהודים עשירים אחדים, והצליח לשכנע אותם לעזור לו לבנות במנהטן בית ספר לאומי לבנות – והצליח בכך. ואמנם, בשנת 1910 נפתח "בית ספר של אחר הצהריים". לפני הצהריים למדו הבנות בבתי ספר ציבוריים, ובמוסד החדש, שפתח פרידלנד במנהטן, למדו הבנות כל יום אחר הצהריים. בשנת הלימודים השנייה נתמנה פרידלנד למנהל בית הספר, לאחר שהצליח מאוד בהוראה בשנה הראשונה לקיום מוסד זה.

לאחר שנתיים למדו אצל פרידלנד כבר 200 תלמידות. זמן לא רב לאחר מכן הגיע מספרן ל-400. פרידלנד הכין תכניות לימוד ואז נוכח לדעת, שהדבר אינו פשוט כל עיקר וכי הוא זקוק לייעוץ של מוריו באוניברסיטה. כן למד מהספרות הפדגוגית העברית את עיקרי שיטת "עברית בעברית" והצטיין בהוראת עברית חיה על-פי שיטה זו. בנדרלי (ראו בפרק ט) הצליח מאוד בהוראת עברית חיה על-פי שיטה זו עוד לפני פרידלנד, אולם מסתבר, שפרידלנד הראה נפלאות בהוראת

העברית כלשון חיה, כפי שהעיד אחד המחנכים היהודים החשובים בארצות-הברית, שפעל בעיקר בעיר בוסטון – אריה לייב הורוויץ (1886-1967). הוא העריך את פרידלנד כמורה לעברית חיה בדברים אלה: "הוא לא היה הראשון להתנהל על-פי שיטת 'עברית בעברית', אבל היה המשוכח והמפורסם מסוג זה – ובצדק".

בבית הספר לבנות שהקים לימד פרידלנד גם ספרות עברית, כי חשב, שהיא צריכה להיות במרכז תכנית הלימודים של החינוך היהודי – בתפוצות בכלל ובארצות-הברית בפרט. העיד על כך ידיו ועמיתו – המחנך עמנואל גמראן (מוקדש לו פרק יב בספר זה): "הרעיון המרכזי בחינוך היהודי, לפי דעתו, צריך להיות לימוד השפה העברית והספרות העברית, שהם עיקר העיקרים בבית הספר".

חודשיים לאחר פתיחת בית הספר לבנות במנהטן, כבר כתבו נכבדות על מוסד חינוכי זה. בעיתון ציוני אחד נכתבו דברים נלהבים אלה: "לא שנים עברו מיום פתיחת בית הספר, רק שני חודשים, וכבר רואים פרי קיומו. כמאתיים נערות מבקרות אותו וכולן מתחילות לדבר עברית, וכבר יש ילדות בנות שמונה עומדות מסביב לבית, ומשיחות בעברית בינן לבין עצמן... אין ספק, כי מוסד זה יש בכוחו להרים מדרגת החינוך העברי האמריקאי".

המחזור הראשון סיים את לימודיו בשנת 1916. פרידלנד קיים בחינות פומביות והזמין עסקנים חשובים וגם סופרים, להמחיש להם את הידע שהצליח להקנות לתלמידותיו. באותו זמן חיו בעיר ניו-יורק אליעזר בן-יהודה ובנו איתמר בן-אב"י. איתמר השתתף בבחינות האלה והתרשם מאוד מן הידע של הבנות, וכך גם אחרים. לדוגמה – אחד העורכים הציונים של העיתון האומה, כתב על בית הספר: "זוהי יצירה חדשה על שדה החינוך העברי שלנו באמריקה, יצירה שאליה שאפו ונכספו טובי הלאומיים העבריים זה כמה... בית ספר זה צריך לשמש תבנית ומופת לרשת בתי ספר מעין זה, שצריכים להיווסד בכל רחבי אמריקה".

מורים רבים באו מרחבי ארצות-הברית לבקר בבית הספר שהקים פרידלנד. הם הסתובבו בכיתות, דיברו עם הבנות ושוחחו עם פרידלנד. אחד המורים המבקרים שאל אותו: "פרידלנד, במה כוחך גדול?" והוא

ענה לו: "אני חי איתן", ואז אמר לו המורה המבקר: "תסביר לי, מה פירוש – אתה חי איתן?" פרידלנד הסביר: "אינני מלמד אותן, כי אם לומד יחד איתן, אני אוכל איתן, אני רב איתן והן רבות אתי, אני חי איתן ומשתתף בכל מגעיהן ומשאיהן, ובייחוד – אני אוהב אותן והן אוהבות אותי, ומצליחות בלימודים".

אחת התלמידות שלו – דבורה פישמן ברלין, שבבגרותה הייתה מורה, כתבה מאמר על בית הספר, ובו כתבה כך על פרידלנד – המורה והמנהל האהוב: "הוא לא דאג למספר פרקים, אלא התעניין שתלמידותיו תקנינה להן מושגים, פרצופי גיבורים, תכונותיהם והשפעותיהם... והתוצאה – ויכוחים ערים מצד התלמידות. לכן לא ידענו, אנחנו התלמידות, שיעורים יבשים והמתנות לצלצול הפעמון המשחרר".

אם נרצה להשיב על השאלה: במה היה כוחו של פרידלנד גדול? נאמר, שהיו לו אישיות כריזמטית וידע מקצועי, ומעל הכול – אהבה לזהות וללשון העברית ולספרות העברית, כישרון כתיבה ויכולת להפעיל את תלמידותיו. הוא תכנן פעילויות גם מחוץ לכיתות: הקים חוגים לפי סופרים – חוג ללימוד יצירות של פרץ, חוג ללימוד יצירותיו של מנדלי וכדומה. הבנות בכל חוג כזה היו צריכות לקרוא יצירות של אותו סופר ואחר כך לשוחח על כל יצירה בינן לבין עצמן. דבורה, שנזכרה לעיל, כתבה על כך: "באספות הנ"ל [כלומר – ב"חוגים"] בילינו את שעותינו הפנויות. רכשנו ידיעות בספרותנו, התווכחנו, קראנו, השתתפנו בתחרויות וכו'".

כשבדקתי את התופעה המעניינת הזאת, הנקראת "פרידלנד", פגשתי כמה מחנכים יהודים שהכירו אותו, והם הסבירו לי, מדוע הייתה הצלחתו גדולה כל כך: הוא בנה את בית הספר שלו באזור במנהטן, שבו התרכזו המהגרים היהודים. התנאים בבתים היו קשים מאוד – היו דירות קטנות וצפופות, ולבנות לא היה מקום פרטי בבית. פרידלנד הזמין את הבנות לא רק לבית הספר, אלא גם לביתו. מצאתי תיאור, המתאר אותו כאשר ישב עם משפחתו לאכול ארוחת ערב וסביב ישבו בנות – תלמידותיו, וקראו. מדי פעם ניגשו אליו הבנות

לשאול משהו. לבנות לא היה לאן ללכת ומה לעשות, והוא מילא את זמנן תובן ועניין אותן בספרות העברית. פגשתי תלמידות שלו, כאשר היו כבר בגיל הזקנה, והן הקימו חוג עברי בעיר ניו-יורק וקראו לו "חוג פרידלנד". אחת לחודש נפגשו חברות ה"חוג" להאזין להרצאה בעברית ולאחר מכן היו מתווכחות בעברית – ותמיד מזכירות את המורה הדגול שלהן, והיה זה עשרות שנים לאחר מותו. ביקרתי ב"חוג" הזה והבנתי איזו השפעה עצומה הייתה לו על תלמידותיו.

ב-1920, כאשר הגיע פרידלנד לשיא פעילותו החינוכית, הוא עמד בפני משבר: אנשי ועד בית הספר שלו לא אהבו את הדגשים על הספרות העברית ועל הציונות. הם רצו יותר דת, אך הוא הדגיש יותר את ההיבט הלאומי. הם החליטו להתערב בתכנית הלימודים, והדבר חרה לו מאוד.

שנה לפני כן, בשנת 1919, הזמין את פרידלנד לבוסטון א"ל הורוויץ, שנזכר לעיל, והציע לו להקים בעיר בית מדרש למורים יהודים ולנהלו. פרידלנד בא לבוסטון, בדק את ההצעה מקרוב ולבסוף החליט לחזור לניו-יורק, לבית הספר שלו. עברה לערך שנה ואנשי ועד בית הספר הוסיפו ללחוץ עליו לשנות את תכנית הלימודים – מכיוון לאומי לכיוון דתי. פרידלנד חש – כפי שאנו למדים משיחות שלו עם ידידיו – שחבר עליו עולמו החינוכי. לאחר מהם, דניאל פרסקי (1887-1967) – פליטוניסט עברי ידוע בדורו – אמר פרידלנד: "לוחצים עלי יותר מדי בכיוון הדת ואינני מוכן לקבל תכתיב זה".

פרידלנד היה נואש, אולם הפתרון למצבו הגיע ממקום אחר: הוא קיבל הצעה לבוא לקליבלנד ולבנות שם מערכת חינוך יהודי. ההצעה הגיעה אליו בעיתה. פרידלנד נענה להזמנה, התפטר מבית הספר שלו בניו-יורק ועבר לקליבלנד.

ל"בית הספר הלאומי לבנות" השיג ה"ועד" מנהל משכיל-דתי – א"נ פרלברג (1889-1934), שקיבל עליו לבנות תכנית לימודים חדשה בכיוון דתי. אולם לאחר מותו החל המוסד להתדרדר. כעבור זמן קצר הוא התמזג עם "תלמוד-תורה" ותיק ("מחזיקי תלמוד-תורה"). עד שגם המוסד המשותף הזה נסגר. בשנות ה-30 המאוחרות ובשנות ה-40 של

המאה ה-20, נעשו בארצות-הברית ניסיונות אחדים להקים בית ספר עברי-לאומי דוגמת המוסד של פרידלנד - אולם כל הניסיונות הללו נכשלו. על הסיבה לכך אדון להלן.

בבואו לקליבלנד מצא פרידלנד, שהחניון היהודי בעיר זו נבנה על-ידי הזרמים הדתיים שבקהילה - אורתודוקסים, קונסרבטיבים ורפורמים. בתי הספר של כל זרם דתי היו קשורים לבתי הכנסת של אותו זרם, וכל בתי הספר הללו היו "משלימים", כלומר - למדו בהם אחר הצהריים, לאחר לימוד בבית הספר הציבורי. בדרך כלל למדו בבוקר של יום ראשון (שבו לא למדו בבית ספר ציבורי) ועוד פעמיים בשבוע - שתיים או שלוש שעות אחר הצהריים, לפי הזרם דתי.

פרידלנד לא יכול היה להשלים עם היות החניון היהודי הזה רק דתי ולא קהילתי, ועם פיצולו לפי הזרמים הדתיים. הוא החליט לשנות את המבנה הזה לטובת חניון קהילתי, כאחריות כל הציבור היהודי שבעיר. הוא בחר ב"תלמוד-תורה" אחד, שנראה לו די מתקדם, בהשוואה לאחרים, ואימץ אותו כ"תלמוד-תורה" קהילתי. למוסד חינוכי זה החדיר חידושים אחדים - הן בתכנית הלימודים והן בדרכי ההוראה, וההישגים לא איחרו לבוא. הוא הכין תכניות לימוד וחיפש שיטת הוראה קלה ומעניינת להוראת הלשון העברית, כדי שהתלמידים לא ייבהלו מלימוד העברית ולא יחשבו, שהעברית היא שפה קשה ביותר, כפי שרבים בדורו חשבו - מבוגרים וגם ילדים.

מעורר מהצלחה ראשונה זו, פתח פרידלנד סניפים למוסד הקהילתי הראשון שהקים, בשכונות היהודיות שבעיר, כדי לא לטלטל את הילדים למרחקים גדולים. ושוב האירה לו ההצלחה פנים. תוך שנתיים פתח פרידלנד 12 סניפים ובהם למדו 2,200 תלמידים - פי ארבעה ממספר התלמידים לפני בואו לעיר זו.

בשנת 1924 - ארבע שנים לאחר בואו לקליבלנד, החליטו חברי ועד החניון היהודי להקים בעירם "לשכת חינוך", כזו שהקים בנדרלי בניו-יורק (בשנת 1910). הם פנו לפרידלנד בהצעה, שיקים "לשכה" כזו. הוא קיבל את האתגר בשמחה, כי ראה בכך הכרה בסמכותו החינוכית. הוא עבר מבית כנסת לבית כנסת, שוחח עם הרבנים וגם עם המורים, כדי לשכנע את כולם להתאחד ב"לשכת חינוך". שיחות

אלה לא היו קלות עבורו כל עיקר. לדוגמה, בשיחה שהייתה לו עם מחנכים רפורמים, הם אמרו לו: "אנחנו רוצים חינוך דתי ולא ספרות עברית". והוא השיב: "בספרות עברית יש הרבה יותר דת מאשר בכל החינוך הדתי שלכם. אני מציע לכם שתבדקו את הדברים האלה". גם שיחותיו עם המחנכים האורתודוקסים לא היו קלות כלל, כי הם דרשו רק חינוך דתי. לאחר מאמצים רבים הצליח פרידלנד להקים "לשכת חינוך" והוא נתמנה למנהלה.

עברה שנה נוספת, ובשנת 1925 החליט פרידלנד להקים בית מדרש למורים, להכשרת מורים מיומנים למערכת החינוך היהודי בקליבלנד. עם פתיחת מוסד זה נרשמו 32 מועמדים - רובם בנות. פרידלנד הכין תכנית לארבע שנות לימוד. התכנית הייתה מבוססת על ההנחה, שלא כל התלמידים יכשירו עצמם להוראה. לכן, על מוסד חינוכי זה להתאים גם לבוגרים של בתי הספר, בני 13-14, שירצו תוספת של חינוך יהודי בלא כוונה לעסוק בהוראה. בשנת 1927 כבר למדו במוסד זה 58 תלמידים. מאז בואו לקליבלנד טרח פרידלנד להגדיל את מספר התלמידים במוסדות החינוך היהודיים. שנתיים לאחר בואו הגיע מספר התלמידים החדשים שגייס ל-800.

פרידלנד הכין תכניות מעניינות גם לקהילה: הוא הקים מערכת של חינוך למבוגרים ובה הציע שיעורים שונים באנגלית וגם קורס ראשון לעברית. כן ארגן בעיר מקהלה, שהופיעה באירועים חגיגיים ולכל חג הכין תכנית, כולל הצגות שהוא כתב וביים.

בתקופתו של פרידלנד הגיעו לארצות-הברית סופרים מארץ-ישראל. הם ביקרו בקהילות אחדות של יהודי ארצות-הברית, והוא היה מעוניין שיבואו גם לקליבלנד. בין הבאים היה גם ח"נ ביאליק, שהגיע לארצות-הברית בשנת 1926 וביקר בערים אחדות. פרידלנד החליט לנצל ביקורים אלה להתוודעות של היהודים לסופרים וליצירותיהם. הוא הכין כל ביקור של סופר עברי בעירו באופן זה: ריכוז אנתולוגיה קטנה מכתבי אותו סופר ותרגם את היצירות הללו לאנגלית. חודשים אחדים לפני הביקור ארגן פרידלנד לימוד של הטקסטים באנגלית, תוך שילוב משפטים אחדים בעברית. כך ידעו יהודי המקום מי הוא האורח והכירו את יצירתו. כאשר הגיע האורח

לקליבלנד, רבתה השמחה בקהילה והייתה זו שמחת אמת. חבל מאוד, שכיום אין המשך לנוהג יפה זה.

עד כה תיארתי רק את הפעילות הארגונית של פרידלנד. הזכרתי כבר פעמים אחדות, שהוא היה סופר ומשורר עברי, ואמנם הוא ניצל את כישורותיו הספרותיים גם לשיפור ההוראה. אשתו – יונינה, סיפרה לי, שכאשר היה במשרדו, נהגו מורים לבוא אליו ולבקש ממנו טקסטים עבריים לאירועים שונים, כמו – שיר לחנוכה, הצגה קצרה לפורים וכדומה. הוא כתב, אך לא השאיר לעצמו אפילו עותק מ"יצירות" אלה. כללו של דבר: פרידלנד הפיץ בקליבלנד את הלשון העברית ואת ספרותה גם מחוץ לכותלי בתי הספר. לכן אין תמה, שתקופת פעילותו בעיר זו (1920-1939) נחשבת ל"תור הזהב של החינוך היהודי והתרבות היהודית והעברית בקליבלנד".

שני מפעלים ספרותיים-חינוכיים של פרידלנד הצליחו מאוד בדורו ועד היום ניכרת השפעתם על החינוך היהודי בארצות-הברית. הראשון הוא ספר הנקרא – המזמר וכותרת המשנה שלו: "שירי דקדוק". על טיבו של ספר מיוחד זה כתב פרידלנד בהקדמה לו: "לאחר כמה שנים של התלבטות, נצנץ במוחי רעיון זה של הוראת הדקדוק בדרך שיר. עשינו ניסיונות שונים בכיוון זה בין כותלי בית הספר, עד שלבסוף עלה בידי לאסוף למעלה ממאה פזמונים, הכוללים את כל צורות הלשון היסודיות, מסודרות בדרך נוחה ושיטתית".

חשוב לציין, כי הגשת הטקסט הדקדוקי בצורת שיר, שהותאמה לו מנגינה, מסייעת מאוד לזכירתו, כי כאשר שרים, זוכרים טוב יותר את המילים. לכן קבעו חז"ל, שחייבים ללמוד בקול ובנעימה (מגילה, לב: ע"ב), ומי שאינו נוהג כך – שוכח את תלמודו. מכאן גם החשיבות של שירים מולחנים בלימוד לשון חדשה. פרידלנד הכיר תופעה זו והחליט להשתמש בשירים לשינון יעיל של כללי הדקדוק העברי ושל צורות הלשון העברית.

אביא לכך דוגמה מספרו של פרידלנד: "שם הפועל" היא אחת הצורות הקשות לדוברי אנגלית, הלומדים עברית. בעברית אומרים: "אני רוצה ללמוד", ודוברי אנגלית, בהשפעת מבנה לשונם, נוטים לומר:

"אני רוצה לומר". כל מורה, שלימד ב"אולפן" עולים חדשים דוברי אנגלית, מודע לכך, וטעות זו מצויה לא רק אצל לומדים-מתחילים. כדי להתגבר על כך, יש לתכנן תרגול מתאים, כי לא די בהסבר, שבדרך כלל אינו משנה הרגל לשוני. אם נוסיף לתרגול מתאים, שיסייע ללומדים להפנים את הצורות הנכונות ולהשתמש בהן כהרגל לשוני נכון, גם מנגינה – תהיה הקליטה יעילה יותר, גם לזמן ארוך. הרי דוגמה מספרו של פרידלנד לתרגול שם הפועל (לחרוזים אלה הותאמה גם מנגינה):

לרוץ קל,
לרוץ קל,
כן כל איש אומר.

אך ללכת,
אך ללכת,
קל עוד יותר.

ללכת קל,
ללכת קל,
כן כל איש אומר.

אך לעמוד,
אך לעמוד,
קל עוד יותר.

לעמוד קל,
לעמוד קל,
כן כל איש אומר.

אך לשבת,
אך לשבת,

קל עוד יותר.

לשבת קל,
לשבת קל,
כן כל איש אומר.

אך לשכב,
אך לשכב,
קל עוד יותר.

לשכב קל,
לשכב קל,
כן כל איש אומר.

אך לישון,
אך לישון,
קל עוד יותר.

בארצות-הברית ראיתי ילדים שקראו טקסט זה ותוך דקות אחדות זכרו אותו בעל-פה, ומוריהם סיפרו לי, שכאשר לימדום לשיר את הטקסט – זכרו אותו גם כעבור זמן רב.

על היעילות של חרוזי שיר אלה קיבל פרידלנד תגובות חיוביות רבות מאוד, ביניהן גם מביאליק. כאמור לעיל, ביקר ביאליק בארצות-הברית בשנת 1926, ראה את חרוזי השיר הללו והתפעל מהם, כתכסיס מתודי יעיל ביותר. עד היום מצויים מורים לעברית – בעיקר בארצות-הברית אך גם בארצות אחרות – המשתמשים בחרוזי שיר אלה, כדי להקל – ואף להנעים – את לימוד הדקדוק העברי.

חשוב יותר הוא מפעלו הספרותי-חינוכי השני של פרידלנד – תרומתו לחינוך התלמידים לקרוא עברית מתוך הנאה. לשם כך כתב סיפורים קלים מאוד, עם אוצר מילים מינימלי ועם חזרות רבות, כמו בחרוזי השיר שהבאתי לעיל. עם זאת, התאים את הטקסטים הקלים

האלה למנטליות של הילד היהודי בארצות-הברית ולתחומי ההתעניינות שלו. הוא כתב סדרה בת 120 סיפורים כאלה (סדרת "סיפורים יפים"), שהתפרסמה בחוברות, בכל חוברת סיפור אחד, עם איורים מלווים רבים. הוא אף דירג את הסיפורים הללו לפי אוצר המילים. הסיפורים הקלים ביותר כתובים ב-40-50 מילים שונות בלבד, כדי שהטקסט יתאים "לתלמיד אחרי חודשי לימוד אחדים". הוא כתב סיפורים לכל כיתה, לפי אוצר המילים שנלמד באותה כיתה, ואם היה צריך להוסיף מילים אחדות לצורך הסיפור, צירף לכל מילה כזאת, בסוגריים, את תרגומה לאנגלית.

המורים העבריים בארצות-הברית ואף מחוצה לה, שיבחו מאוד את הספרונים הללו. גם המשורר זלמן שניאור התפעל מהם וכתב עליהם דברי שבח אלה: "הסיפור נשאר סיפור עם כל עניויות המילוליות. ואינך זו עד שתקרא מחברת זו או אחרת עד תומה". על התוכן כתב שניאור: "סיפור אמריקני אופייני וכתוב הוא בקלות מפליאה לילדים בגיל עשר" (הילדים הגיעו לכיתה הראשונה בבית הספר היהודי בהיותם בכיתה ג או ד בבית הספר הכללי, לכן יכלו לקרוא את התרגומים לאנגלית). ואמנם, הילדים אהבו מאוד את הסיפורים הללו. על כך יעידו מאות אלפי העותקים שבהם הופצו הספרונים. ידיד קרוב לפרידלנד סיפר על כך: "הוא היה מראה לי את המכתבים, שהיה מקבל ממחנכים שונים, וכמעט בכולם היה פסוק זה: 'הילדים בלעו אותו ממש'".

אדגים שורות אחדות מסיפור קל מאוד, המבוסס על 49 מילים שונות. שם הסיפור – "מעשה בחתול קטן". עלי להזכיר לקוראים, שטקסט עברי זה נכתב לפני למעלה מ-70 שנה בארצות-הברית, לכן יש בו קצת מאפיוני העברית "האמריקנית" – שימושים כמו "אצל" במקום "על-יד", "מטר" במקום "גשם", ודבקות בכללי הדקדוק העברי. לכן כתב: "אינני רוצה" – ולא: "אני לא רוצה".

הנה ההתחלה של הסיפור (שימו לב לחזרות, הנעשות באופן טבעי למדי):

לילה –

בחוף רוח, עננים ומטר יורד.

מטר גדול יורד.

מטר מכה על כל גג:

פיטר פטר, פיטר פטר [קולות חיקוי לגשם המכה על הגג]

מטר מכה על כל חלון ועל כל דלת –

פיטר פטר, פיטר פטר.

החתול הקטן של משה – בחוץ.

בהמשך הסיפור הוא תיאר את החתול העומד על-יד הדלת ומיילל. משה אינו שומע את יללת החתול כי הוא ישן שינה עמוקה. והנה ראה החתול איש מבוגר הולך לקראת הבית, החתול טעה לחשוב שהאיש הוא אביו של משה, אולם כאשר התקרב האיש, נוכח החתול בטעותו. לאחר מכן ראה נער וחשב שהוא אחיו של משה – ושוב טעה החתול. לבסוף שמע משה את יללות החתול, קם ממיטתו, פתח את הדלת והכניס את החתול לבית החם. החתול הורה לו על כך. הרי שורות הסיום של הסיפור:

משה פותח את הדלת,

והחתול הקטן,

החתול העייף –

רץ ובא אל הבית.

"מיאו, משה, תודה, תודה!"

פרידלנד נפטר בשנת 1939, בהיותו רק בן 48. בשנה האחרונה לחייו חלה במחלה ממארת ומיהר ללקט מעט משיריו – מהם סונטות, שצורתן קשה – ומעט מסיפוריו, ופרסמם בשני קבצים. אך רוב שיריו וסיפוריו פורסמו לאחר מותו.

עמנואל גמראן (שלו יוקדש פרק יב) – ידידו ועמיתו של פרידלנד ושותף לו בחיבור ספרי לימוד לעברית, אמר על פרידלנד, שהוא היה "גדול המחנכים היהודים בדורנו בארץ זו" (כלומר – בארצות-הברית). ואמנם, לאחר מותו לא קם בכל התפוצות מחנך עברי-לאומי כמוהו. כן לא קם סופר-מחנך, שהצליח כמוהו לחבר "סיפורים יפים", קלים

ומעניינים לילד היהודי בארצות-הברית. צדק אפוא האשורן לוג וחוקר המקרא – שמואל פייגין, שהתגורר בארצות-הברית, והכיר את פרידלנד ואת כתביו לילדים, כאשר סיים מאמר הערכה על פרידלנד במשפט זה: "פרידלנד היה לאגדה!"